

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІНСТИТУТУ ПРАВА

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

(Загальна частина)

Підручник

За редакцією В.С. Щербини, В.В. Рєзнікової

Київ
Видавництво Ліра-К
2021

УДК 346(477)(075.8)
Г72

*Рекомендовано Вченою радою Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол №12 від 22 січня 2021 р.)*

Рецензенти:

Безух О.В., д.ю.н., провідний науковий співробітник, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України;

Никитченко Н.В., д.ю.н, професор, завідувачка кафедри господарського права та процесу Навчально-наукового інституту права Університету ДФС України;

Устименко В.А., д.ю.н, професор, член-кор. НАН України, член-кор. НАПрН України, заслужений юрист України, директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України.

Г72 Господарське право (Загальна частина) : підручник.
За ред. В.С. Щербини, В.В. Резнікової. Київ : Видавництво Ліра-К. 2021. – 448 с.
ISBN 978-617-520-062-9

У підручнику відповідно до програми курсу на основі Господарського кодексу України та інших нормативно-правових актів господарського законодавства висвітлено основні правові інститути Загальної частини курсу господарського права. Головну увагу зосереджено на правових питаннях організації та здійснення господарської діяльності.

Для студентів і аспірантів, які вивчають курс господарського права, а також юрисконсультів, адвокатів, підприємців і всіх, хто цікавиться питаннями правового регулювання господарської діяльності.

Нормативно-правові акти подано станом на 1 лютого 2021 року.

УДК 346(477)(075.8)

ISBN 978-617-520-062-9

© Колектив авторів, 2021
© Видавництво Ліра-К, 2021

ЗМІСТ

Вступ	6
-------------	---

ГЛАВА 1. Господарські правовідносини та господарське право

§ 1. Предмет регулювання господарського права	8
§ 2. Господарські правовідносини, їх ознаки та види	14
§ 3. Методи господарського права	18

ГЛАВА 2. Правові форми участі держави і місцевого самоврядування в регулюванні господарської діяльності

§ 1. Основні напрями економічної політики держави	20
§ 2. Засоби державного регулювання господарської діяльності	31
§ 3. Особливості управління господарською діяльністю у державному та комунальному секторах економіки.....	43

ГЛАВА 3. Правове регулювання економічної конкуренції

§ 1. Зміст конкурентного законодавства.....	46
§ 2. Завдання і діяльність конкурентного відомства	49
§ 3. Обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція.....	52
§ 4. Контроль за узгодженими діями та концентрацією суб'єктів господарювання	56
§ 5. Природні монополії та державна допомога суб'єктам господарювання	59

ГЛАВА 4. Господарське законодавство

§ 1. Поняття, ознаки та особливості господарського законодавства.....	64
§ 2. Нормативні акти господарського законодавства: поняття і види	70
§ 3. Система господарського законодавства	75

ГЛАВА 5. Суб'єкти господарського права.

Суб'єкти господарювання

§ 1. Поняття та види суб'єктів господарського права.....	84
§ 2. Утворення суб'єктів господарювання, їх державна реєстрація	87
§ 3. Припинення суб'єкта господарювання	91

ГЛАВА 6. Правове становище підприємств

§ 1. Поняття підприємства як організаційної форми господарювання	116
§ 2. Види та організаційно-правові форми підприємств	118
§ 3. Організаційна структура та управління підприємством	121
§ 4. Правове становище державних підприємств	127
§ 5. Правове становище комунальних унітарних підприємств.....	129

§ 6. Поняття, види та правове становище підприємств колективної власності	133
§ 7. Правове становище приватних та інших підприємств	136

ГЛАВА 7. Правовий статус господарських товариств

§ 1. Поняття господарського товариства	141
§ 2. Види господарських товариств	143
§ 3. Майно та майнові права у господарському товаристві	159
§ 4. Права і обов'язки учасників господарського товариства	164
§ 5. Управління господарським товариством	170

ГЛАВА 8. Правове становище об'єднань підприємств

§ 1. Поняття та види об'єднань підприємств	182
§ 2. Організаційно-правові форми об'єднань підприємств	193
§ 3. Функції та компетенція об'єднання підприємств. Управління об'єднанням підприємств	199
§ 4. Асоційовані підприємства та холдингові компанії	207

ГЛАВА 9. Правовий статус громадянина як суб'єкта господарювання. Особливості правового статусу інших суб'єктів господарювання

§ 1. Правовий статус громадянина-підприємця	215
§ 2. Особливості правового статусу кредитних спілок у сфері господарювання	221
§ 3. Особливості правового статусу благодійних та інших неприбуткових організацій у сфері господарювання	233

ГЛАВА 10. Загальні засади майнових відносин у сфері господарювання

§ 1. Правовий режим майна суб'єктів господарювання	241
§ 2. Види майна суб'єктів господарювання та джерела його формування	241
§ 3. Право власності та похідні права (право господарського відання, право оперативного управління) у сфері господарювання	253
§ 4. Корпоративні права	259

ГЛАВА 11. Правові засади приватизації державного та комунального майна

§ 1. Поняття, мета і принципи приватизації. Законодавство про приватизацію	264
§ 2. Об'єкти приватизації	265
§ 3. Суб'єкти приватизації	272
§ 4. Приватизаційний процес	277
§ 5. Способи приватизації	278
§ 6. Договірні відносини приватизації	289

ГЛАВА 12. Правовий режим цінних паперів у господарській діяльності

§ 1. Поняття та види цінних паперів	295
§ 2. Умови і порядок емісії та обігу цінних паперів	310
§ 3. Регулювання ринку цінних паперів	317

ГЛАВА 13. Загальні положення щодо господарських зобов'язань

§ 1. Поняття, види та підстави виникнення господарських зобов'язань	325
§ 2. Виконання господарських зобов'язань, забезпечення виконання господарських зобов'язань	332
§ 3. Припинення господарських зобов'язань	338

ГЛАВА 14. Господарські договори

§ 1. Поняття та ознаки господарського договору	341
§ 2. Види господарських договорів	344
§ 3. Функції господарського договору	348
§ 4. Зміст і форма господарського договору	350
§ 5. Порядок укладання, зміни та розірвання господарських договорів	359

ГЛАВА 15. Основні засади господарсько-правової відповідальності

§ 1. Поняття, ознаки та принципи господарсько-правової відповідальності	370
§ 2. Підстави та межі господарсько-правової відповідальності	378
§ 3. Досудовий порядок реалізації господарсько- правової відповідальності	380
§ 4. Відшкодування збитків у сфері господарювання	382
§ 5. Штрафні та оперативно-господарські санкції	385
§ 6. Адміністративно-господарські санкції	390

ГЛАВА 16. Правове регулювання банкрутства

§ 1. Загальна характеристика та система законодавства про банкрутство	396
§ 2. Основні поняття у сфері банкрутства	402
§ 3. Учасники процедур банкрутства	407
§ 4. Процедури банкрутства. Розпорядження майном боржника	414
§ 5. Санація, як судова процедура банкрутства	423
§ 6. Ліквідаційна процедура	433

Авторський колектив	447
----------------------------------	------------

ВСТУП

Основні засади ринкової економіки передбачають повну господарську самостійність суб'єктів господарювання, які функціонують в економіці країни, вступаючи при цьому в різноманітні господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. Всі ці суспільні відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності (як між суб'єктами господарювання, так і між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання) регулюються, зокрема, Господарським кодексом України, завдяки чому вони набувають характеру господарських правовідносин.

Ринкова економіка породила такі організаційні форми суб'єктів господарювання як господарські організації та громадяни-підприємці. З'явилися нові інститути, притаманні ринковим умовам господарювання (банкрутство, свобода конкуренції, антимонopolне регулювання тощо). Все більшого розвитку, в тому числі завдяки приватизаційним процесам, набувають ринки капіталів.

Інтеграція України до світової економічної системи стимулює розвиток міжнародних господарських зв'язків, зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання, а Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу та Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони ставлять перед нашою державою завдання досягти відповідності правової системи України *acquis communautaire* з урахуванням критеріїв, що висувуються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього.

Змінилися принципи, на яких будуються відносини держави з суб'єктами господарської діяльності, запроваджується ефективно державне регулювання підприємництва у формі єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва тощо.

Усі ці чинники зумовлюють необхідність не тільки відповідного правового регулювання, але і вивчення правових засад господарської діяльності.

Перехід економіки України до розвинених ринкових відносин багато в чому залежить від правового забезпечення ринкових реформ, від створення належних умов функціонування суб'єктів господарської діяльності, від суворого додержання останніми вимог чинного законодавства.

Українська держава сьогодні потребує висококваліфікованих спеціалістів на всіх напрямках економічного розвитку та державного будівництва. З метою підготовки саме таких спеціалістів, озброєних знаннями в галузі господарського законодавства, написано цей підручник.

У підручнику на основі чинного законодавства та відповідно до програми курсу висвітлено основні правові інститути Загальної частини господарського права. Автори намагалися у стислій та доступній для сприйняття формі розкрити зміст основних нормативно-правових актів господарського законодавства, показати їх роль у регулюванні суспільних відносин.

Труднощі формування господарського законодавства України, відсутність єдиних методологічних підходів до формулювання предмету та системи господарського права як навчальної дисципліни, безперечно, позначилися на змісті даної праці. У запропонованому переробленому і доповненому виданні підручника, виданого з урахуванням положень Господарського кодексу України, що набрав чинності з 1 січня 2004 року, та практики їх застосування, враховано конструктивні зауваження і рекомендації щодо поліпшення його структури та змісту.

ГЛАВА 1.

ГОСПОДАРСЬКІ ПРАВОВІДНОСИНИ І ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

§ 1. Предмет регулювання господарського права

Господарське право, як і будь-яку іншу галузь права, можна визначити, насамперед, за предметною ознакою, тобто за сукупністю суспільних відносин, що регулюються нормами господарського права.

З цієї точки зору господарське право є системою норм, що регулюють *господарські відносини*, тобто відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Отже, саме господарські відносини у сфері економіки України і становлять предмет господарського права.

Зміст предмета господарського права визначається двома поняттями: «організація господарської діяльності» та «здійснення господарської діяльності».

Зазначені поняття вживаються в Господарському кодексі України від 16 січня 2003 року, який набрав чинності з 1 січня 2004 року¹, та в інших актах законодавства України.

Під *господарською діяльністю* у Господарському кодексі України (далі – ГК) розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ч. 1 ст. 3 ГК).

У наведеному визначенні зазначені такі ознаки господарської діяльності, як:

– особливий суб'єктний склад (господарську діяльність здійснюють суб'єкти господарювання);

¹ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/436-15>

– особлива сфера здійснення господарської діяльності – сфера суспільного виробництва;
– вартісний характер результатів господарської діяльності, що мають цінову визначеність.

Отже, господарська діяльність розглядається як суспільно корисна діяльність членів суспільства, їх спілок (об'єднань) щодо виготовлення продукції надання послуг, виконання робіт.

Така суспільно-корисна господарська діяльність має певні ознаки:

по-перше, вона полягає у виробництві продукції, виконанні робіт, наданні послуг не для власних потреб виробника, а для задоволення потреб інших осіб (сфера суспільного виробництва);

по-друге, вона виконується на професійних засадах;

по-третє, результати такої діяльності мають вартісний характер, вони реалізуються за плату, тобто функціонують як товар;

по-четверте, ця діяльність поєднує як приватні інтереси виробника, так і публічні інтереси (держави, суспільства, значних прошарків населення тощо).

Закріплені в ГК ознаки господарської діяльності характеризують її набагато повніше, ніж ознаки, вживані в інших актах чинного законодавства. Так, згідно зі ст. 1 Закону України від 16 квітня 1991 року № 959-ХІІ «Про зовнішньоекономічну діяльність»² *господарська діяльність* – це будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом та обміном матеріальних і нематеріальних благ, що виступають у формі товару.

Для цілей оподаткування Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI³ визначає господарську діяльність як діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямовану на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами.

Господарська діяльність (господарювання) здійснюється *на загальних принципах*, перелік яких встановлено у ст. 6 ГК. До них належать:

² URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>

³ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- захист національного товаровиробника;
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини ⁴.

Залежно від мети і способу організації та здійснення господарської діяльності ч. 2 ст. 3 ГК виділяє два її види – господарську комерційну діяльність і некомерційну господарську діяльність.

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти такої діяльності (підприємства) є підприємцями.

Господарська діяльність може здійснюватися і без мети одержання прибутку. Це так звана некомерційна господарська діяльність.

Господарська комерційна діяльність (підприємництво) здійснюється суб'єктом господарювання (підприємцем) як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК).

Підприємництво є основним видом господарської діяльності. Основні положення щодо здійснення підприємництва встановлені нормами глави 4 ГК (ст. 42-51).

Так, згідно з ч. 1 ст. 43 ГК «Свобода підприємницької діяльності» підприємці мають право без обмежень самостійно

⁴ Щодо принципів господарського права див.: Щербина В.С. До питання щодо принципів господарського права // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1.С. 85-92.

здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність, яку не заборонено законом.

Особливості здійснення окремих видів підприємництва встановлюються законодавчими актами (ч. 2 ст. 43 ГК).

Разом з тим, згідно з ч. 3 ст. 43 ГК перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюються виключно законом.

Так, зокрема ч. 4 ст. 43 ГК встановлює загальне правило, відповідно до якого здійснення підприємницької діяльності забороняється органам державної влади та органам місцевого самоврядування.

Законом обмежується підприємницька діяльність посадових і службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Принципи підприємницької діяльності, тобто основні засади, на яких базується підприємництво, законодавчо закріплені у статті 44 ГК. До них належать:

- а) вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності;
- б) самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;
- в) вільний найм підприємцем працівників;
- г) комерційний розрахунок та власний комерційний ризик;
- д) вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;
- е) самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд.

Важливим чинником активізації підприємництва в умовах побудови ринкової економіки є *державна підтримка підприємництва*.

Відповідно до ч. 1 ст. 48 ГК з метою створення сприятливих організаційних та економічних умов для розвитку підприємництва органи влади на умовах і в порядку, передбачених законом:

надають підприємцям земельні ділянки, передають державне майно, необхідне для здійснення підприємницької діяльності;

сприяють підприємцям в організації матеріально-технічного забезпечення та інформаційного обслуговування їх діяльності, підготовці кадрів;

здійснюють первісне облаштування неосвоєних територій об'єктами виробничої і соціальної інфраструктури з продажем або передачею їх підприємцям у визначеному законом порядку;

стимулюють модернізацію технології, інноваційну діяльність, освоєння підприємцями нових видів продукції та послуг;

подають підприємцям інші види допомоги.

Як зазначено в ч. 2 ст. 48 ГК, держава сприяє розвитку малого підприємництва, створює необхідні умови для цього.

На формування і розвиток малого підприємництва, становлення малого підприємництва як провідної сили в подоланні негативних процесів в економіці спрямований Закон України від 22 березня 2012 року «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», який визначає мету, принципи та основні напрями державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні, органи, що забезпечують розвиток малого і середнього підприємництва, та їх повноваження, умови надання та види державної підтримки малого і середнього підприємництва в Україні .

Розвиток малого і середнього підприємництва забезпечують у межах своїх повноважень Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений орган у сфері розвитку малого і середнього підприємництва, інші центральні органи виконавчої влади, Верховна Рада Автономної Республіки Крим та Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування.

Спеціально уповноваженим органом у сфері розвитку малого і середнього підприємництва є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері розвитку підприємництва (ст. 5 Закону) – Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства.

Повноваження зазначених органів у загальному вигляді визначені ст.ст. 6-10 Закону.

Некомерційна господарська діяльність здійснюється з метою задоволення певних суспільних потреб незалежно від прибутковості такої діяльності: отримання прибутку від такої діяльності відіграє другорядну роль (такою, наприклад, є діяльність казенних підприємств, які фінансуються за рахунок держави, громадських об'єднань та благодійних організацій).